

KIS-KUN HALAS VÁROS
HELYRAJZA,
TERMÉSZETRAJZI S ORVOSI
TEKINTETBEN.

KÖZLI

DR. MOLNÁR ISTVÁN,
VÁROSI FŐ- S A VOLT JÁSZ-KUN KERÜLETEK TISZTELETBELI
FŐORVOSA.

KECSKEMÉTEN,
NYOMATOTT SZILÁDI LAJOSNÁL.
1878.

KIS-KUN HALAS VÁROS
HELYRAJZA,
TERMÉSZETRAJZI S ORVOSI
TEKINTETBEN.

KÖZLI

DR. MOLNÁR ISTVÁN,

VÁROSI FŐ- S A VOLT JÁSZ-KUN KERÜLETEK TISZTELETBELI
FŐORVOSA.

KECSKEMÉTEN,
NYOMATOTT SZILÁDI LAJOSNÁL.
1878.

KIS-KUN HALAS VÁROS

TEKINTETES

TANÁCSÁNAK

NEGYEDSZÁZADOS VÁROSI TISZTI-ORVOSI SZOLGÁLATA

EMLÉKÉRE

MÉLY TISZTELETTEL AJÁNlja

1877. Dec. hó 6.

a szerző.

KIS-KUN HALAS VÁROS

HELYRAJZA,

TERMÉSZETRAJZI S ORVOSI TEKINTETBEN.

KÖZLI

DR. MOLNÁR JSTVÁN,

VÁROSI FŐ- S A VOLT JÁSZ-KUN KERÜLETEK TISZTELETBELI FŐORVOSA.

Mig kedves magyar hazánk nagyobb része szerencsés geographiai fekvésénél fogva azon megbecsülhetlen kedvezményben részesült, hogy közlekedési útja szárazon és vizen nyitva áll, s ez által iparát s kereskedelmét kifejtve, a szellemi s anyagi jóllét niveau-jára emelkedhet;— addig a Kiskúnság Duna és Tisza közti része, s ennek egyik legnépesebb, eredeténél fogva legrégibb s területére nézve legnagyobb városa k. k. Halas, szerencsétlen fekvésénél fogva, a közlekedés hiánya miatt, a kereskedelmi világ előtt alig, a tudományos világ előtt pedig csaknem egészen ismeretlen.

Ez ok indított engem jelenleg arra, hogy földterületi s égalji különös sajátságainál fogva, minden természetbűvár előtt érdekes k. k. Halas város monográfiáját megírjam, s negyedszázados városi tiszti-orvosi működésem emlékére, tudományos szempontból, a Halas városi Tek. Tanács becses figyelmébe ajánljam.

1. §.

A város régiségére vonatkozó történeti adatok.

K. k. Halas város első keletkezését a XIV. századig sűrű köd borítja. A város határában több helyen s legközelebb a Templom-hegy ásatásánál talált több királyok idejéből való régi pénzek, hamvvedrek, nyilak s több efféle régiségek csak azt bizonyítják, hogy e vidék már ősi időktől fogva emberlakta föld volt.

1451-dik évben Halasnak már városi lételét, rangját, és hogy ez olyan kún város volt, melyben a kún kapitányok az ő 12 tanácsosaikkal törvényszéket tartottak, megbizonyítja a budai káptalanból hiteles formában kiadott levél, mely a halasi archivumban Palatinae Transumptum alatt levő privilegialis könyv 6-dik levelén találtatván; az idetartozó része azon levélnek így van:

„Nos Georgius Egregius vir, filius Emerici de „Szerdahely, memoriae commendamus per praesentes, „quod feria quinta proxima post festum conceptionis „Beatae Mariae virginis, cum essemus in sede iudicaria in oppido Halas, cum Capitaneis, et cum comitibus, et duodecim jurates assessoribus, ac cum simplicibus Cumanis totalium dixit nobis Blazius Kalász „querulosa stb. Datum in Halas, feria quinta proxima „post festum conceptionis Beatae Mariae virginis, „anno domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo primo.“

Ezen levél magában foglalja Kalász Balázsnak és Harkai Nagy Istvánnak a határokon való ellenkezésüket és megegyezésüket.

Az 1452-dik évről szóló történeti adat még annyival inkább érdekes, a mennyiben az ősi kún neveket ismerteti meg velünk, mely is a privilegialis könyv 4-dik és 5-dik levelén szóról szóra így van megírva: „1452-dik esztendőben a Buthemer nemzetségéből való Cheke János és Péter, az Eremeen Tamás nemzetségé-

ből származott Thetel Mihálylyal a halasi székhez tartozó jakabszállási kapitányságon vetélkedvén, azután az iránt megegyeztek, és egyezésükre László királytól konsensust nyertek 1457-dik esztendőben.“

Fessler német történelmében — Geschichte der Ungarn — 1475-ről következő történeti adat olvasható: „Halas, „mint a Kis-Kúnság székhelye — Halaszer Stuhl — a „hozzátartozó tanyákkal u. m. Csólyos, Fejértó és Tajó, „miután a pestis által lakosai kihaltak: Cserny Valeron „kapitány engedélyt nyert megnépesíteni.“

2. §.

A város helyirati vázlata s fekvése.

Halas város fekszik az északi szélesség $46^{\circ} 25' 57.56''$ és a keleti hosszúság $37^{\circ} 8' 48.79''$ alatt, egy terjedelm-völgyben, a halainak bőségéről hajdan halasnak nevezetett nádastó mellett, mely a város nyugati oldalát félkör idomban köríti. A város hossza 2000 folyó öl, szélessége változó, térmennyisége 484 hold. Fekszik a város a Duna és Tisza közt, csaknem középponton, Szabadka, Baja, Kalocsa, Pataj, Solt és Kecskemét városok között 6—7 mérdföldnyi távolságra.

Határozódik ezen város északról és napnyugatról tek. Pest, — délről tek. Bács, napkeletről ugyan Pest vármegyékkel, részint pedig a nemes Kis-Kun-Megyének egyik oldalával.

A város északról délfelé nyúlik 2066 lakkhával, a pusztákon 895 tanyaépülettel. Tóparti része minden ízlés nélkül épült, utczái rendetlenek, kuszáltak, valódi labyrinthust képeznek, — a házfalak általában földből verettek, alacsonyak, szűk udvarral, és kevés kised ablakokkal ellátottak, s többnyire náddal fedettek. — Ezen ódonszerű, s minden ízlés, csín és rendnélküli építkezés mutatja azt, hogy ez a városrész volt eldőlésünk legelső lakhelye. — A város felső és alsó része nagy gonddal épült, utczái egyenesek, tágasak, lombos akácokkal sorban beültetve, — házai eléggé magasak, tágas

udvarral, és kellő világosítással ellátva. Ezen városrészben 1855-ben cholera eset nem fordult elő.

Az egész város — kormányzati szempontból — 6 tizedre van felosztva, — minden egyes tizednek saját törvényszolgája és éjjeli őre lévén. Minden egyes tized jókarban tartott tiszta, egészséges vizű tizedkúttal bír. Az ivóvizek általában alszénsavas szik tartalmúak, kevés mésszszel, és kesernyel vegyítve. Tágas, akáczokkal és platan fákkal beültetett piacza négyszög idomú. — Nevezetesebb épületei: a piac jobb oldalán díszlő református imaház, — melynek eredete 1697-ik évre felvihető — a templom tőszomszédságában levő reformatus paplakkal. Az egy emeletes — halasi mészkövekből épült — városháza. A vele szemközt díszlő Casinó s járásbirósági lak. A város alsó részén a róm. katolikus imaház, csinos papi lakkal. A reformatus templom mellett épült iskola épületek általában kissé szegényes s egyszerű külsőt mutatnak. Megemlítendő még a város felső részén vállalkozók által épült, négy kőre járó gőzmalom, — ezenkívül számos — a városban szétszórt — izléssel épült polgári és úri lakok. — Végül a halasi községi földszintes kóroda, mely szerény külsejével a város alsó és nyugati részén fekszik.

A város környékét több nagy halmok díszítik, melyek mindannyian történelmi nevezetességűek.

1. A város derekának napkeleti oldalán fekvő gyászos emlékü Kurucz halom, melynek eredetéről a halasi archivumban híven megőrzött privilegialis könyv 6-dik levelén következők olvashatók:

„Octobernek 3-dik napján Rákóczy Ferencz fejedelem pártján lévő új támadás. Kuruczok Halas városára beszállottak, kiknek is a Száva melléki svábok, és a bácskai ráczság, úgy a szegedi katonaság utánok jövéen, a városon kívül napkeletről a kuruczok eleikbe kimenvén, megütköztenek, és a kuruczok megverettétvén, elesett bennök 234, kiket mind a szegedi generalis parancsolatja, — mind a kurucz tisztek akarátja szerént összehordottak a város lakosai, s egy nagy veremben eltemettétvén, egy szép hal-

„mocska nevededett temetésükből, melyet e mai napig is Kuruczhalomnak neveznek, kétségkívül a maradéknál is megmarad azon neve. — Ezen harcz után reá rohant a ráczság szegény magyar nemzetünkre. Ilyen a rácz szomszédok barátsága! stb.“

2. A Templomhegy vagy Nagyhalom, mely a város alsó végén a réten túl nyugatra fekszik. Erről a nép közt az a monda maradt föl, hogy Mátyás király idejében annak vezére Kinizsi Pál törte ott össze a cseheket. — Hogy e halmon régenten templom avagy kápolna létezett, s mellette csaták vívattak, hihetővé teszi azon körülmény, hogy úttötések alkalmával számos terméskövek, téglá, golyó és számos emberi csont darabok találtattak, — s hogy a templomtető leégettett, mutatják a romok között találtatott hamu és gerenda üszkök. — A mult évi újabb ásatások alkalmával IV. Béla, Nagy Lajos, leánya Mária, Albert és I. Mátyás királyok pénzei, sőt még egy tál alakú görög pénz is találtattak. — Miendezen pénzdarabok helybeli lakos Révész György szenvedélyes numismaticus régiség gyűjteményében megláthatók.

3. Keletfelől a várost ama történelmi nevezetességű dombláncolat köríti, melynek délfelöli végpontját a Feketehalom, éjszakit pedig az egykor embererővel felhányt Zöldhalom a sóstó partján képezik, s mely lánczolon — balszárnyával a sóstó, — jobbal pedig a város és halastóra támaszkodva fogadta el Mátyás király fekete serege Kinizsi támadását, mely szilárd állásból az agg tábornoknak csak szinlett futással sikerült kimozdítani az elfajult hősöket, hogy a Kigyós pusztán fejökre mérhesse az utolsó csapást.

3. §.

A föld geognosticai ismerete, és az éghajlat tulajdonságai.

Halas község összes területe 112 ezer catastralis, vagy 1600 □ öles hold; — ebből a mivelés alatt levő föld 30841 hold, kaszálója 12,675, szőlőterülete 2 ezer hold. Többi

részét futó homok foglalja el 5478 hold erdővel. A Pesttől délkeleti irányban aláhúzódó sivatag — homokpad, buczka, Sandbank — területe Izsák körül két ágra oszlik, egyik ágával Kis-Kőrös, Vadkert, Keczel, Halas határaikon keresztül Bács megyének Jankovác községéig terjeszkedik; — míg másik ága Orgovány, Bócsa, Tázlár pusztákon, s Halas határ területén keresztül a szegedi határt özönli el. — Az ekként irányult két homok terület Halas határát rendetlen ágazatokkal hálózza be, közönként kisebb területű, s közép termékenységű oázokat képezve, melyeket a homok területeken egykor nagy szorgalommal ültetett és ápolt erdőknek, az államkölesön fedezhetése végett nem régiben történt kiirtása következtén szárnyára kelt homok napról napra szűkebbre szorít.

A homok területnek hullámzatos tömege mindenütt agyag rétegen áll, melynek homok által nem borított felülete képezi Halasnak szántó- és kaszáló-földjét, s melynek nagyobb mélyedéseiben gyűl össze a magas fekvésű homok terület által átszűrt eső, és hóvíz, képezvén ekkép a határban nagy számmal létező nádas és sík tavakat, melyek között a nádasokban, mint azt a jelen szárazságnál felfedezték, több lábnyi hatalmas trágya fekszik, az ezredéveken át folyton korhadó növények hulladékai-ból. — A homokterület talapzatát képező ezen földréteg alatt kisebb-nagyobb mélységben néhol kőterület van, mely a községi építkezéseknél természetes állapotban falazatokra s kiégetve mészüll használtatott fel, mostanság azonban az e nemű területeknek távol fekvése miatt ritkán használtatik. — Hol a köréteg hiányzik, ott helyette vízholdó homok van (wasser führender Sand) melyen át a tavak vize forrás erebbe gyűlve képezi a kútak táplálékát, megjegyezvén, miként az ezen mélységig leásott kútak, a mostani szárazságban mindnyájan vízszegénységben szenvedtek. — Ezen forrásos homok rétegen alól koromfekete, szárazon fémi fényű, vastag és igen szilárd agyagréteg — stratum argilluceum — terül el, melynek feltűnően vízszegény, s csaknem száraz tömege tavainkban még most is élő édesvízi héjanczok — crustaceák — mész maradványaival van tele, különösen nagy-

számú tányér (planorbis) héjakkal, az ezen rétegen keresztül vitt kutak vízbősége kimeríthetlen, mely körülmény gazdag vízmedencézékkeli (Duna és Tisza) közlekedésre mutat.

Árkai között megemlítendő az Ördögárok, mely északdéli irányban futja keresztül a határt, Pestmegyei Harka pusztából jöven, és kis-szállási határban Bács megyébe menvén által, mely alkalmasint régibb a Csörsz ároknál, és római sánczoknál is, mivel még a legköztöttebb szerkezetű talajon is elmosódottabb mindkettőnél.

Fenebb említve lévén, miszerént Halas összes területének nagyobb része futó homokból áll, — hogy vegytani alkatrészeinél fogva a termésre mennyire alkalmas, érdekesnek látom annak vegytani felbontását közzétenni.

a) A homokos rész közt fekvő úgynevezett termő vagy fekete homok földből

	100 részben van
Kovarecz főveny	60.
Agyagföld	12.
Szénsavas mészéleg	8.
Kénsavas szikéleg	2.

b) A futó vagy sivány homokból

	100 részben van
Kovarecz főveny	75.
Agyagföld	13.
Szénsavas mészéleg	4.
Életműves részek maradványa	3.

Ezen alkatrészek arányát tekintetbevéve, földművelési tekintetben Halas határának területe a növényéletnek nem mindenütt, és csak mostohán kedvező, gabona termő földjei szorgos művelést, és sok trágyázást igényelnek. — A gabona fajokból nagyobb részben rozs és kukorica; — tiszta és kétszeres búza csekélyben; árpa, zab, közép-mennyiségű arányban természetlik. — Kertművelése dicséretes, miután a homok terület a gyümölcsfák tenyésztésének kedvező. — Kaszálói többnyire székes laposak, kevés esővel túl silányak.

Halas egész határában folyóvizek nem létezők — a jótévő természet a folyók hiányát gazdag széksó tartalmú

tavakkal, és nádas rétekkel pótolta vissza, melyeknek névsorozata következő:

1. A város és szőlők között 3000 öl hosszban lefelé nyúló Halastó, melyben közönséges nád — arundo phragmites — és káka — scirpus, Binse — gazdagon szokott tenyészni, — vizes időben apró halakkal is bővülködik. E tó a várost félkör idomba köríti, s egyes nyúlványaival a városba is behatol. Több szigeteket is képez, melyek közül a reformatus templom irányában fekvő 8 hold terelmű a legnagyobb. Nyugati részén nagy kiterjedésű s részben szőlővel beültetett homokdomb láncolat terül el, mely a Duna és Tisza völgyeinek e vidéki vízosztója, az ez alól fakadó források, különösen a fejtéknek nevezett főforrás, a város alatti tó, és a várostól $\frac{1}{4}$ órai távra fekvő gyógyerejű „Sóstó“ vizét táplálják, mely tavak bő víz idején feleslegüket a Tiszába öntik, míg az említett homok területtől nyugatra eső határrésznek számos tavai a Duna felé lejtenek, s nagy víz idején, egy szépen kiképződött völgyben Pestmegye Keczel községének határán — hol malmot is hajtanak — a kalocsai Duna árterébe ömlenek. Halain kívül vízében számos tekenős békák — testudines, Schildkröte —, csikok — cobitis fossilis, Schlammbeiszer —, és szelid pióczák — hirudines officinales — találatnak.

2. A „Halasi Sóstó“, mely e néven mint hathatós gyógyerejű s sziktartalommal gazdag gyógyvíz már rég időktől fogva nemcsak a helybeli, hanem a környék népessége által is ismeretes.

Hogy ezen gyógyviznek az emberi beteg testre nagy mérvben kiható jótékonyosságát ne csak a helybeli lakosság, hanem az egész haza szenvedő emberisége is élvezhesse, e szent célra Kohlman István lelkes polgártársunk vállalkozott, ki a nehézségtől vissza nem rettenve, s bizva a fürdő jövőjében, a Sóstó balpartján egyszerű ugyan, de izlésteljes és a célnak megfelelő fürdő intézetet alakított.

A tó fekvése: K. k. Halastól $\frac{1}{4}$ óra távra, attól éjszak-nyugatnak, kissé homokos helyen. A tó szélessége: közép számítással 322 öl, hosszúsága 507 öl. Kiterjedése

164,873 □ öl = $103 \frac{73}{1600}$ hold. — A víz természeti tulajdonai: színe zavaros szőke, szaga nincs, mélysége $1 \frac{1}{2}$ láb, — alja homokkal vegyült szikes iszap, fürdés alatt a bőrt veresre festi.

Mielőtt még a fürdő felépült volna, az általam próba vegybontás végett Pestre felvitt, körülbelől 10 latnyi folyadék, Molnár János vegyész úr, s természet-tudományi rendes tag által elemezve, következő eredményt mutatott föl:

A szilárd alkatrészek 1,686 rész 1000 vízrészben; egy font víz tehát tartalmaz $12 \frac{9}{10}$ rész gran szilárd részeket.

A halvszikeny — chlornatrium — tesz $\frac{9}{10}$ grant. — Azonkívül jelen vannak szénsavas natron majd 10 gran 1 font vízben.

Szénsavas mész	}	csekély mennyiségben.
„ magnesia		
Kovasav nyora		

Azon alkatrészsre, melyek sok vízben csekély mennyiségben vannak, jelenleg puhatolás nem történt, s csak a nem sokára megtörtéendő általános vegybontás fogja az eredményt tisztán kimutatni.

Ezen részletes vegybontás is eléggé kimutatta, hogy a halasi sóstóvíz kiválólag natron tartalmú, s a natron-fürdők osztályába tartozik.

Gyógyhatásáról maga a szik tartalom kezeskedik, s bizonyágok mindazon élő tanúk, kik a sóstó folytonos használatának köszönhetik egyedül egészségi jólétöket.

Huszonöt évi orvosi gyakorlatom nyomán gyűjtött tapasztalataim következő gyógyítandó kórok sorozatát alapíták meg:

Kiválólag használ a savós hártyák heveny, de legkivált idült lobos bántalmi ellen, milyenek a csúz, rheuma és a köszvény — arthritis. A lobos bántalmak lefolyása után visszamaradt kiizzadmányok, ízdagok s ízmerevek (anchoylosis) ellen. A görvélykóros mirigydagok s nyíló fekélyek gyakori fürdés után tetemesen javultak, s több esetem volt, hol a köszvényes csont-

dagok s kinzó esontszakgatások 28° Reum. meleg fürdők használatával rövid idő alatt enyhültek.

Javaltatik továbbá a verőczer-rendszernek rendelkezései, legkivált a máj, — és hosszas váltólázak után visszamaradt lépdagok ellen.

Sikere biztos az idült bőrbajok gyógyításánál. A községünkben folytonosan uralgó viszketeg (prurigo) s izzagok (ekrema) gyorsan és gyökeresen gyógyulnak.

Végül a női belivar szerveknek bántalmainál legtöbb esetben, a fürdést a legszebb siker koronázta. Névszerént: a petefészek-lobok (oophorilis) után visszamaradt petefészek-keményedések meleg fürdők után oszlottak, — méh- és hüvely-takárok (fluor albus) szelidültek.

Az elősorolt kórnevek leginkább azok, melyek gyökeres gyógyításánál a sóstó vize gyógyerejét kitűntette.

A fürdői helyiség jelenleg még szűk ugyan, — amennyiben egy csinnal épült vendégházból, s a par-ton épült 5 fürdő szobával ellátott fürdőházból áll. De ha a fürdőidény kellő pártolásnak örvend, a fürdő tulajdonostól méltán elvárjuk, hogy a fürdő szobákat évről évre szaporítsa, kellő számú sétautakat rendezzen, a fürdő elrendezésénél csint és erélyt fejtsen ki, szóval minden intézkedései a fürdő jövőjének, hitelének, s hírének megalapítására legyenek irányozva.

3. A várostól 1 és 1/2 órai távolságra nyugatra fekvő Fehértó, a hasonlóvárosi erdő tőszomszédságában, hossza 2000 folyó öl, vagyis 1/2 mértföld, szélessége 250-tól 500 ölig. Vize tiszta, kevés sziktartalommal, halakkal bővölködő sík vizében közönséges nád terem, s nagyszámú vízi szárnyasoknak tanyázó helye. A lakosság által nyárban kirándulás és szórakozásra s kéjfürdésre használtatik.

Éghajlatunk a mérsékeltnél melegebb, legkivált forró kánikula idején gyakran a hő csaknem elviselhetlen. — Hegyláncolatok, erdők s folyóvizek — mint hőmérséklők — teljes hiánya mellett a nyári + 28—30° R. fokú nagy meleg egyedül csak a Balatonról jövő nyugati hűs szelek s a gyakori viharok által mérsékeltetik.

A korán felkelő s későn nyugvó nap égető sugaraitól felforrrott homok, gyakran a déli meleg szelek szárnyain a magasabb légkörbe emelkedve felhőként tűnik elő, s ily alkalommal a meleg finom homokkal saturált légkör a tüdőknék és szemeknek csaknem elviselhetetlen. — A téli nagy hideg a nyári nagy meleggel egy arányban áll, miután ismét hiányzik a közeg, mely nyílt lapályunkat az éjszakai fagyasztó szelek hatásától megóvná. Legközelebbi évben is a 13—14° R. fokú hideg — hó hiány következtében — vetéseink egy részét tökéletesen elvette.

A hőmérséklet hirtelen változása — mely leginkább a hegyes vidékek tulajdona — nálunk gyakori tünetény, úgy, hogy gyakran, legkivált nyáron, 6—8 foknyi egy 24 óra alatt a hőmérsékleti változás. — 1863-dik évi Junius hó 3-ik és 4-ik reggelén megelőzött 10—12° R. fokú meleg után, a szőlők és vetemények nagy részben elfagytak, s csak dombos helyen maradtak meg. — A reggeli és esteli hőmérséklet közti különbség is szembe-tűnő. Jelen évi Julius hóban 14—16° R. meleg után reggel és este őszi ruhát öltöttünk, míg délben izzadtunk.

Levegője a halastó szomszédságában legkivált tavaszszal és őszzel reggeli és esteli órákban büszhődtt és kellemetlen mocsár szagú. A város akácokkal beültetett felső részének lege üde és éltető.

Az évszakok következő renddel jelennek meg: A tél December hó közepén köszöntvén be, többnyire Március hó elejével végződik. A nyár kezdete többnyire Május hó közepére esik, s kevés kivétellel még Október hó elején is kellemes nyári meleg napokat élvezünk.

Az aratás kevés kivétellel Julius hó közepén kezdetik meg. — A szüret ideje September hó végére esik.

Mint lebeszi kedves természeti tünetény felemlítendő még a puszták síkján forró nyári napokban szélcsendben látható déli báb, mely hullámszerű rezgéssel csudáltatja magát, s a távol tárgyakat tündéri fényben a magasba fölemeli.

Az év különböző szakaiban előjövő kórok jelleme éghajlati viszonyainknak nagy részben megfelel; — így

téli nagy hideggel számosak a légszervek lobos bántalmái, — a nyári nagy melegben nagy számmal tűnnek elő az epés bajok, hányással és hasmenéssel. Tavasszal és ősszel nagy számmal a váltólázak és a hurutos és csúzos bántalmak.

4. §.

A hely állatjainak ismertetése.

A Halas határában találtató állatok három külön osztályba sorolhatók, a mennyiben t. i. gazdasági, élelmi és gyógyászati célokra használtatnak föl.

I.

A gazdasági és élelmi célokra használt állatok kimutatása.

Halas városa a multban, földterületi minőségénél fogva, az 1860-ban életbe léptetett földosztály előtt az alföldi marhatenyésztésnek és kereskedésnek egyik legkitünőbb és legismeretesebb pontja volt. Mértföldrekre nyúló legelőin nagyszámú gulyák, csordák, juhnyájak és ménesek tenyészttek, úgy, hogy azon időben elmondhattuk a költővel: „A délibáb rengő tavában szilaj mén vágatott.“

Az 1860-ki földosztály óta, midőn felhasogatva, felmérve lett a puszták szabad tere, a gazdag nyájak, gulyák s szilaj ménesek, mint a tündér király a mesében eltűntek, elenyészttek, s most elmondhatjuk a költővel: „A pásztortűz s a furulyaszó kialszik, s elhal ott“ s jelenleg, a marhatenyésztésben azelőtt gazdag város, most tisztán arra van szorítva, hogy mostoha s hálátlan homokos földét hasogassa s véres verejtéssel keresse kenyerét!

Az 1859-dik évi marha létszám
(földosztály előtt):

Jármos ökör	2,632.
Szarvasmarha	5,846.
Szilaj ló	436.
Hámos ló	2,484.
Sertés	3,751.
Juh	88,202.

Összeg: 103,351.

Az 1864-dik évi marha létszám
(földosztály után):

Szarvasmarha	2,415.
Ló	1,366.
Sertés	2,275.
Juh	32,400.
<hr/>	
Összeg:	38,456.

Ezen hiteles kiírás mutatja azt, hogy a földosztály mennyire káros, mennyire nem czélszerű s nem ajánlható nemzet gazdasági szempontból oly földterületen, mely csak roppant fáradsággal és szorgalommal művelhető, s melyet maga a természet is egyedül csak a marhatenyésztésnek kedvére teremtett, s mutatott ki.

1876-dik évi jószág állományunk következő volt:

- a) birka 62,506 db.
- b) szarvasmarha 5,738 db.
- c) ökör 1,298 db.
- d) ló 2,521 db.
- e) sertés 3,218 db.

II.

K. k. Halas határában találtató némely száraz és vízi szárnyasok névsorozata.

Vadkácsa. *Anas boschas.*
 Csengő kácsa. *Anas clongula.*
 Sipos kácsa. *Anas penelope.*
 Buzgányfejű kácsa. *Anas rufa.*
 Csörgő kácsa. *Anas strepera.*
 Gyöngyvér. *Anser segetum.*
 Kócsag 42 háttollal. *Ardea alba.*
 Gólya. *Ardea ciconia.*
 Szürke gém. *Ardea cinerca.*

Éji gém. *Ardea nicticorax*.

Bíbor gém. *Ardea purpurea*.

Kanalos gém. *Ardea platalea leucorhodia*.

Dobos gém. *Ardea stellaris*.

Szárca. *Fuliea atra*.

Karakatna — népnyelven Károlykatona — *Ibis caracatna*.

Kontyos bűvár. *Podiceps cristatus*.

Vöczők. *Podiceps minor*.

Vízi sas. *Aquila albicans*.

Parlagi sas. *Aquila fulva*.

Szélkiáltó. *Charadrius*.

Karicsa szalakota. *Coracias garula*.

Kakuk. *Cuculus canorus*.

Fehér sólyom. *Falco albicans*.

Barna sólyom. *Falco ater*.

Törpe sólyom. *Falco cesalon caesius*.

Vándor sólyom. *Falco peregrinus*.

Közönséges kánya. *Falco milous*.

Karvaly héjja. *Falco nisus*.

Ölyűded. *Falco subbuseo*.

Vércse. *Falco tinunculus*.

Gyurgyúka. *Merops apiaster*.

Szélkiáltó. *Numenius arinatus*.

Lomha túzok. *Otis tarda*.

Sárgarigó. *Oriolus galbula*.

Fogoly. *Perdix cinerea*.

Zöldharkály. *Picus viridis*.

Tarkaharkály. *Picus medius*.

Arabs fogoly. *Syrhaptis palasii*. — Ritkán jön, nagy hőség s száraz időben, Tatárországból, ürgerzerű lábakkal.

Közönséges bagoly. *Strix communis*.

Kisebb fülesbagoly. *Strix aurota minor*.

Lángbagoly. *Strix flammea*.

Mindezen példányok kikészítve s kitömve Novák Rudolf gyógyszer-tárában — Halason — felállítva találtnak.

III.

A határban előforduló, gyógyászathoz tartozó állatok.

Körösbogár. *Cantharis s. lytta vesicatoria*. Kedvező időben előjön a körös- és orgonafákon, a nép által is szedetik, s borszeszbe áztatva viziszony ellen használtatik, nemkülönben mint indítószer a tehének üzekeedésénél.

A méh. *Apis mellifica*. Évenként jobban előrehalad a méhtenyésztés, — látván a nép, hogy szorgalom és tiszta kezelés mellett szép hasznot hoz a méz- és viaszgyártás.

Nadály — piócza. *Hyrudo medicinalis*. Régen igen sok találatot a mocsáros vizekben, úgy, hogy a helybe jövő francia pióczakereskedők két váltógarasért vették itezéjét, — hazájokban drágán elkelvén, nagy perzenteket húztak belőle; később a tenyésztésbe beletanulván, pióczatavak állítottak fel, s a külföldre többet kivitel nem történt. Jelenben igen kisszerű kereskedés üzetik vele.

5. §.

Halas virányának ismertetése népgyógyászati tekintetben.

Halas határának viránya Gönczy Pál pesti gymnasialis tanár folyó évben kiadott következő czimű tudományos művében: „Pestmegye és környéke viránya“ kimerítően megírva lévén, — jelen művemben csak azon egyesek névsorát közlöm, melyek a nép előtt ismeretesek s gyógycéléokra használtatnak.

Radix althaeae, ziliz gyökér (fehér málva gyökér) kevés ásatik a határban, a nép által tejjel megfőzve, mint lágyító és oszlató, érlelőszer használtatik emlőkre és másféle daganatokra.

Flores chamomillae vulgaris, — széki fűvirág, forrázata a nép által köhögési bajokban használtatik.

Flores liliorum albor, — fehér liliom. Gyökerének főzete és pora sebek gyógyításánál dicsértetik, — a virág levelei faolajba rakva égés elleni gyógyszerül ismeretes.

Flores peoniae off., — bazsa rózsa. Kertekben termesztetik, a nép előtt piros színe miatt közkedveségű lévén, bokrétának használtatik.

Flores siliginis, — búzavirág. Forrázatát köhögés, porát hideglelés ellen használja a nép.

Flores sambuci nigrae, — bodzavirág. Sövényekben, partokban, kertekben sok előjön, virága kereskedésbe jövén, nagy mennyiségben szedetik; bogyóiból régenten pálinkát égettek, zöld héjját apróra megvakar-gatva, hánytatónak használja a köznép.

Flores verbasci thapsus, — farkkóró virág. Nedvesebb években sok találtatik, de a már két évi aszály s téli nagy hideg végett sok kiveszett, — virágai nagy mennyiségben szedetnek, forrázatban köhögés ellen, faolajban eltartva sebek kötözésére használja a nép.

Herba hyosiami nigri, — beléndek. Árokpartokon, szemétdombokon jön elő; fogfájás ellen magja füstjét használva, a nép azon balhitben él, hogy füstjétől a lyukas fogból kukacok hullanak ki, mint egyedüli okai a kinzó fogfájdalomnak, — a mellékfogak a füstölés következtében kitördelődznek, — zöld magját a gyermekek mák gyanánt izelve, igen gyakorta mérgezési esetek fordulnak elő.

Folia malvae, — apró málva, papsajt. Sok jön elő, kövérebb helyeken szép nagy levelű; a köznép friss leveleit sebek borongatására, s főzetét szinte ezen célra használja.

Folia nucum jugland, — dió levél. Szőlő- és kertekben találtatik; a levél maga görvélykóros gyermekeknél fürdőbe használtatik, a zöld dió héjjának leve a köznépnél hajfestőszerül használtatik.

Herba euphorbiae cyparissias, — kutya-táj fű. A homokbuczkák között gazdagon tenyész; a köznép hánytatónak és tyúkszem irtásra használja, — utóbbi időben mint ürgevesztőszer is ajánlatott.

Herba millefolii flore albo et rubro, — fehér és vörös virágú cziczkóró fű. Mezőkön csapatonként szépen díszlik, főzete mézzel vegyítve mellbajok ellen használtatik; — a vörös virágú fekete ürömgyökérrel, citromfű és libatoppfűvel — *chenopodium ambrosioides* — vegyítve főzetbe hasonlóképpen gümőkórban és görcsös bántalmakban élveztetik.

Herba ruthae hortensis, — virnánéz rúta fű. Kertekben szegélynek ültetve díszlik, ápolást, öntözést, télen dudva takarást kíván, — főzetét és forrázatát szájfájás ellen használja a köznép. — Fűvével az állatokat víziszony — *hydrophobia* — ellen füstölik.

Herba sideritidis arvensis, — tisztos bibetyű. Augusztus hóban a tarlókon fehér virágaival pompázva igen sok taláztatik, — a köznép — saját hite szerint — szemverésben szenvedő gyermekeknél fürdőnek használja, — a méheknek gazdag tápot ad.

Herba verbenae offic., — szapona galambocz. Mezőkön nedves helyeken taláztatik, — friss fűve ugorka közé rakva, annak tartósságot s jó ízt ad.

Fructus capsici annui, — paprika. Kertekben háromféle termeltetik, ú. m.: nagy gömbölyded, édes húsú és igen kicsi; ezeknek gyümölcsei megsavanyítva s különösen pedig megérve pirosak s igen erősek, — a köznép a paprika porát pálinkával és borral vegyítve hideglelés ellen issza.

Helianthus annuus, — napraforgó. Földeinken olajt adó magja végett termesztetik, virágjaiból a méhek mézet gyűjtenek.

Radix petroselini apii, — petrezselem gyökér. Kertekben nedves években sok termesztetik, friss levelei tejjel főzve emlők puhítására használtatik, — illó olaja és lepárolt vize az állatoknál húgyrekedés ellen jó sikerrel használtatik.

Radix saponariae Egipticae, — szappangyökér. Homokpartokban, szőlőárkokban nagy mennyiségben jön elő, az előtt igen sok szedetett s kereskedési czikkül szolgált, de a földosztály óta kevesebb szedetik, — kényes színű kelmék mosására, sőt még a gazdák által gyapjú- és birka-mosásra is használtatik.

Radix anchusae tinctoriae, — bárány piro-sító. Homokokban sok terem, a mely részint tisztítva, részint tisztátlanul kereskedésbe megy által.

Ricinus communis, — repedő szimboj. Kertekben természetik; a köznép Koriandrumnak nevezi, az egész babját hánytatónak használja.

Semen synapis nigri, — fekete mustár. A nép, eczettel vegyítve, elvezető szernek használja.

Physolacca decandra, — alkermes. A gyógy-szerészi kertben szörp készítésre, a borkereskedésben fest-anyagnak használtatik.

Ribes rubrum, — ribiszke. A nép a levét lázak-nál czitrom helyett élvezi.

6. §.

A hely néprajza, — tekintettel vallására, foglalkozására, szokásaira, polgári állására, igazgatására, intézeteire stb.

Halas város népességének összes száma 1876-dik évben 13,262, kik közül 5,061 adófizető család van. — Lakói testalkatra nézve erőteljesek, vérmes külleműek. Arczuk inkább gömbölyded, a fejhez s egész testhez viszonyítva arányos, rendes magas homlokkal. Arcszínök barnás, a pofán élénk pirossággal, hajzatuk többnyire hosszas, barna színezetű, orruk görög szabású, nyakuk rövid vastag, termetük közép 5 1/2 láb magas, kifejlett izomzattal. Ezen leirt s az eredeti magyar szépség szabályainak minden részben megfelelő testi tulajdonaik-nál fogva nyerték Mária Theréziától azon kedvezményt, hogy a kis-kún katonakötelezettek az utóbbi időkig kizárólag a huszársághoz soroztattak, — de ezen kitüntetés a jelen sorozásoknál már megszűnt.

A kún leányok hasonlókép kitünően szépek, többnyire barnák, deli sugár termettel, korán fejlettek, 14 gyakori esetben 13 éves korukban a havibaj jelenkezik.

Vannak ugyan ezen leirástól számos eltérések, de azok többnyire bevándorolt idegenek vagy maradékaik.

Legelterjedtebb vallás a reformáta, — de e mellett számos róm. katolikus és héberek is léteznek; — valláskülönbség szerint 13,262 népesség közül helvét vallású 8,007, róm. kath. 4,802, héber 453. — A reformátusok a város őslakói, miután a róm. katolikusok Mária-Terézia uralkodása alatt csakis 1745-ben a szomszéd helyekből szállítottak be, midőn t. i. a kúnok magokat a pesti rokkantak jobbágysága alúl 573,100 az időbeli forinton, és egy ezer lovas katonaság saját költségüköni kiállításán kiváltották (ez volt magva a Nádorhuszárezrednek), — megjegyzendő még, hogy a reformáltak minden egyes bevándorlott róm. kath. lakosnak 1 frt. váltsági összeg után földet adni köteleztettek. — A héberek közkölségen 1861-ben csinos goth stylllel épült zsinagógát építettek. — Mind a három vallásfelekezet jeles s tudományosan mívelt lekipásztorokkal birván, e nép a vallás malasztjait élvezi, s régi nomád életéből visszamaradt rosz szokásait, legkivált betyársági hajlamát levetkezve, a modern nevelés által szelidebbé s erkölesösebbé idomítottatott.

Polgári jogaikra nézve Halas város lakói 1702-ig saját szabadalmakkal biró nép valának, a mely nevezett évben is Leopold császár öket minden szabadságaiktól megfosztotta, s Halas városát a 3 districtusokkal együtt, a német vitéz rendnek 500 ezer frtkon örökre eladta, ezen vitézi rend pedig 1731-ben elzálogosította a pesti katonai rokkantak házának ugyancsak 500,000 frtért. — 1745-ben Mária-Terézia uralkodása alatt magokat a jobbágyság alól 573,100 az időbeli frtkon kiváltották, s egész 1848—49-dik évig önkormányzattal s 12 számból álló rendes tanácssal birt. A forradalom gyászos végeztével az új rémrendszer százados jogait és régi kormányzatát ketté tépte, a kis-kun kapitányi hivatal s a városi első biróságú tanács helyébe a cs. kir. járásbiróság léptettetett. — 1861-dik évben az újabb alkotmányval

újolag visszanyerte régi kormányzati formáját, s ennek alapján az igazság kiszolgáltatás s a közjólétrei felügyelés a városi tanács, mint önálló első bíróság által eszközöltetett, mig nem az 1871-ki XVIII. törvényczikk a községeket rendezvén, Kun-Halas város, mint rendezett tanácsú hatóság, végleg 1872. November hó 20-kán megalakult, a polgármesteri hivatal rendszeresített s a közgazgatás a törvénykezéstől külön választott.

Az orvosi rendőrség a városi fő- és alorvos s két városi rendőr által képviseltetik.

A nép s hivatalnok közti viszony nem feszült. A népoly miveltségi fokon áll, hogy felsőbbjei iránti tartozásait, polgári kötelességeit, terheit és jogait ismerni tudja.

Foglalkozásra nézve 13,262 lakosból 300 értelmiség, 618 kézmives és kereskedő, 453 izraelita üzérkedő, 3,274 földbirtokos, — a többi részint ház- és szőlőbirtokosok, földhaszonbérlők, napszámosok. Ezen rovatból kitűnik, hogy a halasi lakosság legnagyobb része gazdaszáttal foglalkozik, egyharmada kézi mesterséget űz, kik között legtöbb takács, kovács mester és szabó találatik. — A gazdák legnagyobb része télen nyáron pusztákon lakik, s csakis saját ünnepeit megülni rándul be a városba. — A nép eléggé munkás, termesztő inkább, mint fogyasztó, így tehát a kereskedelemnek nagy mennyiségű gabonát, gyapjút s bort adhat át. A szőlőmivelést is kellő szorgalommal űzi. — 2 ezer hold területű szőlője közép számitással 18—20 ezer akó bort terem.

A nép, miként kimutattam, eléggé munkás ugyan, de rendezettebb gazdasággal s több szorgalommal s kitartással sokkal több eredményt mutathatna fel. — Földeit s szőlejét kellőleg nem trágyázza, a sívány homokot faternyésztésre nem fordítja eléggé, mely által a homok tova terjedésének gát vettetnék s idővel gazdagon gyümölcsöznek.

Az életmód, legkivált tanyákon, nem felel meg a Hygiea rendszabályainak, többnyire állati zsíros és vastag ételekkel él. A munkás nép a téli rövid napokban csak kétszer étkezik, reggel és este, — nyáron át az izzasztó

munka idején négyszer. — A vizet a lakosság birtokosabb része csak kénytelenségből s orvosi javaslat után issza, — a kamráikban tartott vörös csersav tartalmú homoki bor legkedvesebb itala, — melyet jókedvében gyakran túlságosan is élvez. Az iszákosságot a nép nagymértékben nem gyakorolja, iszákos rezgőrij — delirium tremens potatorum — 45 évi orvosi gyakorlatom idején csak két esetben jött elő.

Családi ünnepélyek, lakodalmak, névnapok alkalmával a magyar szivesség túlgazdag étkezésben és egy kissé gyakori pohár emelésekben nyilvánul, — ily lakomázások után gyomor elrontás, nemkülönben meghűlési komolyabb bajok esetei nagyobb számban jönnek elő.

Teljes élelem hiánya még a vagyontalan s legszegényebb néposztálynál is ritkán jelenkezik. — A mult 1863-dik év volt emlékezetem óta oly mostoha, hogy a városi hatóságnak 250 inséges családot kellett emberi szempontból élelemszerekkel ellátni, s a munkaképeseknek utak javítása s közmunkák által élelem keresetre utat nyitni.

A nép szokásaira nézve következők, emberi s orvosi szempontból kiindult nézeteim:

A világ színvonalán minden egyes nemzetnek meg voltak és még jelenleg is meg vannak szokásai, melyek igen sok részben saját fájának eredetiségét, nemességét és méltóságát jellemzik. Saját fájának jellemzésére szükség is, hogy minden egyes nemzet tisztán megtartsa őseitől öröklött nemzeti szokásait, csakhogy azok a világ-miveltség színvonalán megállhassanak, s a vallással, erkölcsiséggel homlokegyenest ne ellenkezzenek, s saját fájának romlására s egészségi jóllétének veszélyeztetésére ne gyakoroltassanak.

Ezeket előre bocsátva, a halasi tősgyökeres magyar ajkú népre elmondhatjuk, hogy miként több viharos századokon keresztül vallását, nyelvét, nemzetiségét s hazaszeretetét hűen megőrizte, úgy megőrizte s fenntartá még a jelen ideig is őseinek mind jó, mind pedig kártékony s a kor miveltségével össze nem egyeztethető, s önlétének elenyésztésére szolgáló nemzeti szokásait.

Ezen kártékony szokások között legelső helyet fog-

lal el a kuruzsolás. A nép középosztálya a csudagyógy-módnak mint istenségnek áldoz, ettől várja egyedüli fel-
 üdülését, s ehhez köti felgyógyulási reményét, — az
 orvosi segély csak mint utolsó asyllum használtatik. —
 A városi ügy, mint a tanyai lakosok előtt a pokolvar
 lekötők, kenő orvos asszonyok, kontár bábák különös
 becsülésben részesülnek. A nép bizalom s becsülés leg-
 kiválóbb tárgya pedig a halasi — úgynevezett veszett
 orvos, ki a nép hite szerint elődeitől öröklött orvosi
 titka által a veszett kutyaharapást bizton és sikeresen
 orvosolja. — A hirhedt embert személyesen ismervén, s
 titka felől bizalmasan kérdezősködvén, őszintén bevallá,
 hogy ő a víziszonyt — hydrophobia — a görcsös roha-
 mok beálltával gyógyítani nem képes, ő csak a heveny
 kutyamarást vállalja fel, s büszkén mondá: hogy ezen
 stadiumban a bajt gyökeresen orvosolni képes is. Eljá-
 rása következő: a vérző sebet sós vízzel több ideig mossa,
 teljes kimosás után a sebhelyre közönséges hólyaghúztót
 — vesicant — ragaszt, a hólyaghúztót 9 napig folytono-
 san újakkal cseréli föl, naponta a sebet szagos rúta vagy
 virnánéz — ruta graveolens — forrázatával tisztítja. Bel-
 sőleg kőrösbogárport — pulvis cantharidum — borszesz-
 ben feloldva, még pedig oly adagban, hogy a szerelt
 beteg nehéz vizellést — stranguria — égéssel kap, meg-
 jegyzendő, mint érdekes, hogy a nép abban a vakhitben
 él, hogy mindaddig nincs megóva a rémitő bajtól, míg
 9 kutyakölyköt ki nem vizell. — A marháknáli eljárása
 következő: a marhacsordát avagy sertés nyáját — mely
 között a dühös eb járt — az ór által összeterelteti, tüzet
 gyújtván, a parázsra hintett nadragulya, beléndek mag s
 szagos rúta füstjét bocsátja rájuk.

Az okszerű gyógyászat szabályaival mennyiben
 egyeztethető s megfelelő ezen eljárás, azt tisztelt ügy-
 feleimre bizom. Saját nézetem szerint — miután a nép
 erős hitét és bizalmát megingatni s megtörni teljes lehe-
 tetlenség — ezen eljárás az orvosi rendőrség által el-
 tűrhető.

A halasi messze tanyákon lakó nép önmagának
 orvosa, — gyomor elrontásnál hánytatót rendel önnön

magának; — számos hánytatói közül legegyszerűbb a homokbuczkák között leirhatlan mennyiségben díszlő fűtej — euphorbium —, melyből ő forrázatot képez, — hánytatója továbbá a bodzafa — sambucus — hánca alatt levő zöldes héj, — legdrasticusabb végül a nicotin-nal gazdag mocskos pipaszárból felszított víz. Hogy mindezen megnevezett szerek mennyire hősiesek, s mennyi káros, sokszor életveszélyes utóbajokat szülhetnek, feleslegnek tartom fölemlíteni. Hosszan tartó s többször ismétlődő váltólázaknál alcohol oldatban gyufát vesz be; gyermekeknél a rendes adag 9 szál gyufa oldata, kifejeletkeknél egy egész csomag egy meszely borszeszben.

A mult években három ilyenemű mérgezési s halálozási eset fordult elő, — a törvényszéki bonczolat két zsidó gyermekén és egy három gyermekű molnár nején vitétt véghez.

A köznépnel minden általános bujakóros baj súly néven ismertetvén, miután ennek rendes orvoslása kissé költséges, a javas asszonyok által cinober füstöléssel orvolsoltatik. Orvosi gyakorlatom alatt négy esetem volt, hol a füstölés után nagy fokú higanykór — hydraigirosis — fejlett ki, ezek közül kettő később aszkórbán halt el.

Méhbjakban — legkivált terhességnél szerepelnek a kenő asszonyok. Ezen eljárásnak is számosak áldozatai, a mennyiben az erőszakos nyomások és dörzsölések által igen gyakran elvetélések avagy kora szülések jönnek elő. Méhloboknál ellenben az erőszakos inger által könnyen üszög állhat be.

Az egészségi állapotra s a népszaporodásra legkártékonyabb hatású a terhes nőknek terhesség alatt és szülés utáni hanyag életrendtartásuk, a mennyiben a terhesnő gyakran nehéz és terhes munkákat teljesít, ú. m. padlásra terheket visz fel, mángorol, naphosszat mos avagy padlóz, — ezen vigyázatlanságnak gyakran egy, ritkábban két élet is esik áldozatul. — Terhesség után igen sok a gyermekágyas nők száma, kik a gyermekágyat követő első napokban ágyokat könnyelműen elhagyják, s sok esetben még a keresztelési ünnepélyre is a szokott előkészületeket magok teljesítik, s végül a gyermekágy első

heteiben a buja férj nemtelen vágyát könnyelműen kielégítik. Mindezen előszámlált visszaélések a népszaporodás rovására történnek, mert igen gyakran gyógyíthatlan nőibajokat s ezek következtében eredt örökös meddőséget eredményeznek.

Vallási és orvosi szempontból kárhoztató még a népnek azon szokása, mely kivált jelenleg nagy mérvben elterjedt, hogy a családi élet szent kötelékeit könnyelműen ketté tépi, s a törvénytelen házasságok száma napról napra növekedőben van. Ez a népszaporodás legfőbb átka, miután az ily ágyból származott csecsemők többnyire dajka kezekre bocsáttatván, a gondatlanságból eredt aszkórbán többnyire elhalnak.

A nép ezen leirt rossz szokásaira, előitéleteire kárhoztatásunkat kimondva, említjük fel annak sok eredetiséggel bíró s fajához méltó ősmagyar jó szokásait is, milyenek a lakadalom, szüret, névnap és halotti torok. Mindezen eredeti szokások kimerítő rajzát adni a hely szűke nem engedvén, csak annyit említek fel, hogy minden ezen ünnepélyek jó kedvvel, szíves barátsággal, kancsók és poharak csöngése s a magyar czigányzene szívig ható varázshangjai mellett több napokig is eltartanak. Ezen zajos mulatságaiban is — kevés kivétellel — a nép az illem szabályait megtartja, s túlkicsapongó, iszákosan aljassá soha sem lesz.

Halas város összes népessége kizárólag a magyar nyelvet beszéli a legszebb kiejtéssel, menten minden idegen zamattól.

A helybeli vagyontalan betegek és elnyomorodott munkaképtelenek számára is léteznek intézeteink.

1854-dik évi November 29-től 1860-ig csak egy négy ágygyal felszerelt kisedd ápodánk létezett, 1855-ben az epemirigy járvány alkalmával ezen emberi intézet jótékonyága s szükségessége mindinkább kitűnván, 1856-ban egy új kórház építése határozatba jött. Hogy az építési költség a kórháznak már meglevő csekély tőkét fel ne eméssze, az építési költségek fedezésére a város, a város alatti háztelkek árveréseni eladását ajánlotta meg, mely határozat életbe léptetvén, az eladásokból az „Erzsébet“

néven nevezendő községi kóroda felépítésére 5800 frt. folyt be. De miután a halasi járási cs. kir. kapitányság által kidolgozott s a budai építészeti igazgatóság által megállapított s jóváhagyott kórház tervrajza felette költségesnek találtatott, a kórház építés újlag elmaradt.

Annyi elnapolás után végre 1859-dik év végén a város a kórházi építési összegből, kórházi helyiségnek egy a város nyugati részén épült alkalmas és egészséges úrilakot vett meg. Vétel után annak alkalmas kórházi helyiséggé való átidomítása rögtön igénybe vétetett ügy, hogy 1860-ban már a beteg forgalom megkezdett. — A kórház jelenleg bir 3 egymásba nyiló tágas szobával, 12 felszerelt ágygyal, szükségesetén a helyiség 24 ágyat befogadhat. Bir továbbá bonczteremmel. A kórházi ápoló részére két szoba és konyhával. Udvara eléggé tág, kertje □ alakú, fákkal, lugasokkal s virágzattal gazdag.

1854-dik évi November hó 26-kától 1876-dik év bezárásáig ápoltattak összesen: 624-en heveny és idült bajban szenvedő helybeli és vidéki vagyontalan betegek. Ezek közül 356 férfi és 268 nő, kik közül meghalt 126, a többiek részint tökéletesen üdülve, részint javulva kibocsáttattak.

A kórházi tőkepénznek legelső alapja, mely jelen évben 26,297 frtra emelkedett, az örök eladás és vételekből több évtizedenként befolyt 1 száztoli járulék volt. A tőke rendőri büntetési pénzekből naponként szaporodik. — A kórházi költségek, és a helyben született elnyomorodott munkaképtelenekre történt évi kiadások, a fent nevezett tőkének 8 száztoli kamatjából fedeztetnek. — Legutóbb évi, 1876. kórházi ápolt volt 25, — ezek élelmezése és gyógyítása került 495 frt. 12 krba; — havonkénti segélyben részesült 30 elnyomorodott lakos, ezek tartása került 557 frtba. — A vidéki kórházakban halasi illetőségű betegek gyógyításáért fizetve lett 217 frt.

Kórházi rendes orvos: Dr. Molnár István városi főorvos. Kórápoló: Hokky István.

A hely lakosainak anyagi jólétét főképp a nevelés alapítván meg, Halas városa e téren is előnyben van. Szellemi műveltség végett van itt:

1. Egy 8 osztályú reform. lyceum, mely már a múlt század közepét is megelőzőtt idő óta az egyház jövedelméből tartatott fen 1855-dik évig, mint régibb berendezésű tudományos középiskola. — Ezen év őszén nyílt meg az újra szervezett 6 osztályú gymnasium, 6 rendes tanárral, 630 oszt. ért. frt. évi fizetéssel, mely összeg egyedül a reform. birtokos lakosságnak Páka puszta rész birtokának évi haszonbéréből fedeztetett. 1866—67 tanévre 7 osztályra emeltetett. 1867—68-dik iskolai évre mint 8 osztályú lyceum erősített és nyitattott meg, s az első érettségi vizsga azon tanév végeztével megtartott. A lyceum költségeit fedezi részint a fen említett Páka puszta jövedelme, részint egyes és nagyszerű adományok, milyen a Gózon Emil Kálmán-féle majdnem 30 ezer frtra becsült hagyomány, továbbá Péter Zsigmond-féle 10 ezres hagyomány stb. — A nevelést vezeti 12 tanár és egy tornatanító. — Tanszergyűjtemény áll: könyvtárból, 7266 kötet könyvvel; természetgyűjteményből, állat, növény, ásvány, jegecz mintákkal, 2272 darabból; — természettani szertárból 122 darab; régiségtárból és pedig 1,399 db. vegyes régiség, 5324 érem, 122 bankjegy, 64 darab gipsz öntvényből, összesen 6,909 darabból.

2. Községi népiskola 12 rendes tanítóval, 11 tantéremmel. — A róm. cath. népiskola 3 rendes tanítóval. — Az izraelita felekezeti népiskola 2 rendes tanítóval.

3. Van továbbá a test és lélek zsengejében miveltezésére szolgáló felekezet nélküli kiseddóvó intézet, 1 rendes tanítónővel, s testgyakorlattal összekötve. Alakulási éve 1862, — alakult a „Halasi nőegylet“ részvényei útján.

4. 1864-dik év elején szellemi intézetünk, a helv. hitv. egyház által felállított 4 osztályú felekezeti „leány növelde“-vel szaporodott.

5. A város kertészeti iskola alapvagyonát képezi a Halas város nevére telekkönyvezett 21 hold mintakert.

A közmívelődés és anyagi jólét előmozdítására alakult egyletek:

1. 1863-dik év végén nyert életet a halasi Casinó; egy emeletes helyisége a város közepén, a városházzal szemben díszlik.

2. „Polgári olvasókör“ 1866. Julius hó 26-kán alakult, gazdag könyvtárral.

3. „Nőegylet“ 1862. év Május 1-jén.

4. „Szabadelvűkör“ 1875. Október 11-kén.

5. „Függetlenségikör“ 1876. November 4-kén.

6. A városi „Takarékpénztár“ 1000 darab 100 frtos részvénynyel 1872-ben, T. Váry István polgármester kitartó buzgalma következtében.

7. A „Gazdasági-egylet“ 1876-dik évben, 90 tagot számít.

8. Az „Önsegélyezőegylet“ alakult 1872-dik évben.

7. §.

A hely honos kóralakjai és járványai.

A halasi népszaporodás, s egészségi jólét legfőbb ellenei:

1-ször. A terület helyálló kórnevei — morbi endemici, — névszerint:

a) Váltóláz, és b) A pokolvar.

2-szor. A csaknem évenként bizonyos váltakozott rendben fellépő járványok; mindannyiszor, kivált a kisdetek közül, számos áldozatokat ragadván magukkal.

I. A terület helyálló kórnevei.

a) A váltóláz, — febris intermittens endemica. — Városunknak e kór egy ősi megátalkodott vendége, mely legkivált nyáron és őszzsel majd minden egyes lakó házában bekopogtat. — A kór következő tünetekben nyilvánul. Általános elbágyadás — delassatio — levertség, izgult komor kedélyállapot, rossz szájíz és undor — nausea — később borzongás, avvagy rázó hideg — conquassans — gyakori erős hányingerrel, s ha epésedés van jelen, gyakori epés hányással s székelésekkel — febris cholericus — a $\frac{1}{2}$ gyakran 1 óra hosszig tartó hideg után magas fokú láz következik, tompa kábító fejfájással, epedhetlen szomjival, félrebeszéddel, sőt néha űrjöngéssel is. — A láz 24 óra után bő izzadással s válságos vörös színű vizelettel szűnik

meg, hagyván maga után általános bágyadást, testi s lelki kimerültséget. A láz szabányosságára nézve — typicitas — $\frac{9}{10}$ része 3-adnapos, $\frac{1}{10}$ része minden napos, ritkán kettőzött rohamú — febris intermittens duplicata. — Váltólázi esetek is észleltetnek, — mely esetben, kivált mindennaposoknál szabad időközt — status apyrecticus — alig észlelhetni, s könnyen hagymázzal cserélhetni föl. — Megjegyzendő még, hogy a váltóláz minél tovább tart, a következő rohamok mindég erősebbek, s a duzzadt lép minden újabb roham után terimére nagyobb, és fájdalommasabb lesz. — Gyakran, kivált forró nyárban, rendes és biztos jellegű tünetények helyett rendhagyó, és álcás tünetekkel lép föl, melyek kórjeleik után könnyen folytonos lázaknak tartathatnának. — A nyári időszakkal gyakran feltűnő fej-, gyomor-, és méhgörcsök szintén nem egyebek, mint álcás váltó lázak.

A visszaesések — recidiven — a legcélszerűbb orvosi szerelés mellett is igen gyakoriak; — a visszaesések 7-dik és 21-dik napra esnek. — Hogy ezen helyálló makacs baj számos áldozatot ragad el, legfőbb oka a gyógyítás elhanyagolása, s az orvosi segély kellő időbeni igénybe nem vétele; — mert hosszan tartás után lázsenyvvé — cahaexia malarica — fajul, s részint az általános kimerülés — adynamia — részint az általános vízvér — hydraemia — öli el a beteget. A kór gyógyítására vonatkozóan, általam a megelőző gyógymód — methodus prophylacticus — használtatik, — a mennyiben a baj kezdődő korszakában ott, hol csorvával — gastrismus — lép föl, rögtön hánygökből készült hánytató adagoltatik. — Hol a hánytató után a rohamok ki nem maradtak, egyedüli biztos szere a kénsavas kinal nagy mértékbeni adagolása, melyre a láz, ha rögtön ki nem marad is, hogy visszaesések ne történjenek: a chinin a láz szabályosága szerint még 21 napig is adagoltatik. — A nagy fokú lépdaag elosztatására — mely a visszaesések legfőbb tényezője — iblanylélt — tinctura Jodinae — rendelék, később a helybeli halasi Sóstó huzamosb használatát.

A köznép a váltóláz ellen — miután a chinin költséges — házi szereket használ, fűzfa héjról pálinkát iszik,

— reggelire borsos, avvagy paprikás meleg bort élvez, ha a láz kimaradt ugyan, de étvágy hiány maradt vissza, több hetekig ezerjófű forrázatot iszik. — Ha a váltóláz után vízkór fejlik, lopótök — bryonia, — és tengeri hagyma borszeszbeni oldatával él.

Ha a kór okát keressük, azt legkönnyebben feltaláljuk városunk geognosticai fekvésében, és levegője sajátos minéműségében. Városunk nyugati részét körülölelő Halastó növényzetének korhadásából fejlik nagy mérvben a mocsárgerj — malaria paludosa —, mely a váltóláznak szülőanyja.

Az 186 $\frac{2}{3}$ -iki mostoha száraz években a Halastó is tökéletesen kiszáradt, s azon idő óta a váltóláz is nagyrészt megszűnt.

b) Az alföld legnagyobb részén meghonosult pokolvar — anthrax carbunculus — vidékünkön a váltólázzal együtt egyiránt uralg, számos áldozatait legkivált a nép földműveléssel s ezzel járó marhatenyésztéssel foglalkozó osztályából szemelvén ki. — Feltünési ideje többnyire azon évekre esik, midőn a marhák között a lépfene mint járvány dühöng (pl. az 1854-ik év). De mindamellet e járvány nélkül is, legkivált nedves években, számos halálos kimenetelű pokolvar esetek jöttek elő. A pokolvar oktanára nézve ezen megfigyelésből azt az eredményt vonhatni ki, hogy a pokolvar nem közvetlen lépfene ragályozásból szülemlik, hanem az kedvező körülmények között váltólázás tájakon önszenvileg is előjöhethet, mint például az alföld mocsáros vidékein, hol a mocsárgerj — malaria paludosa — nagy mérvben fejlik.

Vidékünkön a pokolvarnak csak kétféleségét figyeltem meg. Az első rendszeren a fej egyes részein t. i. a felső ajkon — többnyire a bajusz között —, a szemhéjkon, az orrban és a tarkón — nucha — jön elő. Kezdődik erős rázó hideg kísérete mellett egy megkeményedett kis teriméjű, égetve viszkető daggal, melyen kevés időre több evet tartalmazó apró sárgás pürzsök — vesiculae pustulosae — mutatkoznak, a dag környéki részek gyorsan keményen beszűrődnek, s a felbőr orbánczosan gyuladt lesz, a beteg égető fájásról s szomjóról panasz-

kodik, 2—3 nap alatt a beszűrődött részek üszökösödvén, üszögláz — febris sphacaelosa — kísérete mellett a beteg menthetetlenül elhal. Ily esetben a dag kiirtása úgy, mint bemetszése, s a belsőleg nagy adagban nyújtott kénsavas kinal mind sikertelen volt.

A pokolvar második félesége leggyakrabban a test végtagjain jön elő. A felbőr egy bizonyos pontján viszketés, később égő fájdalom érzetik; a fájdalom helyén a felbőr megkeményedik, s később a dagon eves savót tartalmazó mogyoró nagyságú hólyag emelkedik. Ezen állapot lázas tünetek kísérete mellett hosszabb ideig tart, miglen az elhalt részek eltávolítása után a jónemű genyedés korszaka be nem áll. A pokolvar ily neménél a lob- és később üszög-ellenes kül- és belszerelést többnyire kedvező siker koronázta.

A köznép pokolvar esetben orvosi segílyt nem használ, az orvoslás pokolvar lekötő avagy lehúzó orvosasszonyok által eszközöztetik. A lehúzás körüli eljárás következő: A lehúzó asszony jobb kezének mutató- és középujját puskaporral és foghagymával vegyített írba mártván, a dagot újjával háromszor körülkeríti, negyedszer a dagtól kezdve a húzásokat lefelé bizonyos irányban folytatja, miglen a test bizonyos részén — többnyire az alkaron és alszáron — újjával megállapodik, s azon részt kendővel leköti, mire a lekötött testrészen lob fejlík ki s savóval telt hólyagok emelkednek.

Ezen leirt lekötési gyógyymódot csak a baj kezdetén követik, a kór kifejlődésénél a beteg szakértő orvoshoz utaltatik.

A leirt helyálló bajokon kívül vannak még számos kisebb jelentékenységű helyálló bajok; — névszerént: makacs szemlobok, mely bántalmat nyáron a szélhordta égető homok idéz elő. — Számos bőrvizsketeg — prurigo —, mely hasonkép a nyári nagy melegnek, pornak s a fürdők elhanyagolásának róható fel.

Mig a halasi földterület és égalj a megnevezett számos bajoknak kedvez, addig némely kóroknak nem ad helyet; így például a görvély és ennek ikertestvére a gümőkór, városunkban alig jön elő, ha ritkán

esetek merülnek is föl, azok legtöbbszörre bevándorolt, nem pedig ősi lakókon észlelhetők.

II. A hely járványai.

A csaknem évenként feltűnő járványok névszerént következők: a vörheny (scarlatina), kehrángás (tussis convulsiva), kanyaró (morbilli), vérhas (dysenteria) s a hányszékelés (cholera), melyek egymást felváltva jöttek elő, mindannyiszor — kivált a kisdedek közül — számos áldozatot ragadván magukkal.

1853-ban tavasszal a vörheny, népnyelven biborküteg, lépett föl; az uralgó kórnemítő veszélyes volt, hol a beteg kellő ápolást nem nyert, ott vagy a kór kezdetén nagy fokban fellépő torokgyík (angina), vagy utóbb a lehámlás szaka után rögtön kifejlett vízkór ölte el a beteget. Pusztákon, orvosi segély hiánya miatt, legtöbbször estek áldozatul.

1854-ben a kanyaró, népnyelven a vöröshimlő, tűnt elő, lefolyása szelid volt, mindazáltal a szegényebbek közül számosan haltak el, miután beteg kisdedeiket vagy le sem fektették, vagy pedig már a baj hatodik napján a láz szüntével, s a küteg halványulása később korpádzása kezdetén a változó légkör változásának kitették, s így utólag vízkórban haltak el.

1859-ben a nyári időszakban a vérhas mint járvány lépett föl, melyben kor s ivarkülömbőségre nem szorítkozva, kivált a kisdedek s aggok estek áldozatul. Lefolyása a kórnak 8—10 hétre terjedt, a nép szegényebb rétegében kiválólag garázdálkodva. — A nép az orvosi szereket mellőzve, kuruzsolva bódító s fanyar összehúzó növényeket és gyümölcsöket használt, névszerént: éretlen kőkényt (prunus spinosa), birsalmát, fanyar körtét, s italul timsóvizet, fehér mákhéj főzetet s magát a mákot is. A járvány ideje alatt általam használt számos szer közül hatásukra kivált a timsó, eczetsavas szunyal, — s külsőleg a székfű — csóvében nyújtott keményítő mákony léllel tűntek ki.

1861-ben a kehrángás (tussis convulsiva), — le-

folyása egy negyedév, s több esetben görcsös jellegét megtartva egy évre is elhúzódott; megszűnése 1862-dik év elejére esik, számos tüdőbántalmakat s lágyék sérveket, mint utóbajokat hagyván maga után. — Ezen bajt a szülék méltán nevezik orvos gyalázónak, miután a javalt szerek az orvosok által hosszab ideig hatás nélkül adagoltatnak. — Belsőleg nyujtott szereim közül a többiek fölött a nadragulya vonat (extractum belladonnae) birt előnnyel, — s külsőleg a szívgyödörre és mellesontra alkalmazott Autenrieth-féle bedörzsölések.

1855-ben az ország nagyobb részében feltűnt keleti hányszékelés (cholera asiatica) hozzánk Augusztus hó 8-kán köszöntött be. September hó 15-ig, mint a járvány megszűnése napjáig, 500 halottat számlált. A járvány, kivált városunk tópartra épített részében pusztított, míg az ákáczfákkal beültetett északkeleti városrészben haláleset alig volt. A hányszékelési járvánnyal együtt nagyszámú váltóláz is jelenkezett, s tapasztalatom után a váltóláz a hajlamot a hányszékelésre tökélyesen eltörölte „morbus unus excludit alterum.“

1874-dik év tavaszán a roncsoló toroklob — diphteritis — mint járvány lépett föl, s legkivált az izraeliták közül vitt legtöbb áldozatot.

A közelebbi tíz évek hiteles összeírásából készült s ide mellékelt táblázat mutatja a születés és halálozás közötti arányt:

Évszám	Szülöttek				Meghaltak			Csupuláltattak	Jegyzés
	fi	nő	összesen	csök közül	összesen	ebből			
	neműek			törvény- telen		30-40 évig	50-en felül		
1854	295	293	588	31	428	7	—	109	cholera-ban elhalt 500
1855	280	272	552	31	922	8	—	129	
1856	272	232	504	43	414	8	2	128	
1857	297	259	556	41	531	9	1	158	
1858	290	262	552	46	481	10	2	107	
1859	278	256	534	47	450	6	—	98	
1860	271	228	499	52	419	13	—	101	
1861	254	255	509	41	413	9	1	173	
1862	284	242	526	58	452	12	1	220	
1863	283	233	516	49	387	5	1	125	
Összesen:	2804	2532	5336	439	4897	92	8	1348	

Ezen táblázatból kitűnik, hogy Halas város 10 évi összes szaporodása 439.

Általában legtöbb	született	. 1854-ben.
" legkevesebb	"	. 1860-ban.
Legtöbb	fi	" . 1857-ben.
Legkevesebb	"	" . 1861-ben.
Legtöbb	leány	" . 1854-ben.
Legkevesebb	"	" . 1860-ban.
Törvénytelen legtöbb	"	. 1862-ben.
" legkevesebb	"	. 1854-ben.
Legtöbb	halt meg	. 1855-ben; cholérában 500.
Legkevesebb	" "	. 1863-ban.
Legidősebb	halott	. . . . 1856-ban 93 éves.
Legtöbb	házasság	. . . . 1862-ben.
Legkevesebb	"	. . . . 1859-ben.
Legtöbb	születésnél	. . . 24 lélekre esik 1.
Legkevesebb	"	. . . 28 " " 1.
Közép	"	. . . 26 " " 1.
Legtöbb	halálozásnál	. . . 26 lélekre esik 1.
Legkevesebb	"	. . . 36 " " 1.
Közép	"	. . . 33 " " 1.
1855-diki cholérában		. . . 15 " " 1.
Legtöbb	házasságnál	. . . 64 lélekre esik 1.
Legkevesebb	"	. . . 143 " " 1.
Közép	"	. . . 88 " " 1.
Legtöbb	törvénytelen születésnél	9-re 1.
Legkevesebb	" "	17-re 1.
Közép	" "	12-re 1.
Mikor a legkevesebb érte el a	80—90-et	2,800-ra.
" legtöbb	" " "	1,076-ra.
" közép	" " "	1,555-re.

Lélekszám: 13,262.

Az utóbbi tíz évről — névszerént 1864-től 1873-dik év végeig — az egyházi anyakönyvekből kiirt s ide

mellékelt hiteles táblázat mutatja a születés és halálkozás közötti arányt, azon czélból, hogy a mult tizedév táblázatával viszonyíttassék.

Évszám	Születtek				Meghaltak			Házasultak	Jegyzés
	fi	nő	összesen	csak közül	összesen	ebből			
	neműek			örvény- telen		80-90 év között	90-en fölül		
1864	231	235	466	46	452	4	—	99	} Nagy Faragó Gergely özvegye Szabó T. Zsuzsánna 98 évet élt.
1865	232	240	472	53	313	11	—	125	
1866	264	249	513	56	380	6	2	72	
1867	183	200	383	44	448	7	—	124	
1868	241	203	444	36	400	17	—	142	
1869	224	234	458	55	340	8	2	162	
1870	217	215	432	42	436	11	—	110	
1871	239	220	459	36	406	8	2	164	
1872	263	224	487	46	580	17	—	132	
1873	220	214	434	40	578	7	1	137	
Összesen:	2314	2234	4548	454	4432	96	7	1267	

Ezen táblázatból kitűnik, hogy a mult évtizedben a jelennél 788 gyermekkel több született, mely körülménynek legfőbb oka a mult évtizedben házasultak nagyobb száma, mely a jelent 81 pár számmal múlta felül; — a házasságok jelen évtizedbeni apadása az általános katonai kötelezettségnek róható fel.

A mult évtizedben a halottak száma a jelen évtizedét 465-el mulja felül, mely körülmény — és nagy különbség — az 1855-diki nagy cholera járványnak tulajdonítható. — Az összes szaporodás jelen évtizedben csakis 116; — így az összes 20 év szaporodása 439-hez 116-ot adva: 555-öt tesz ki.

Legtöbb	született . . .	1866-dik évben.
Legkevesebb	" . . .	1867-dik "
Legtöbb	halt . . .	1872-dik "
Legkevesebb	" . . .	1866-dik "
Legtöbb	házasság . . .	1871-dik "
Legkevesebb	" . . .	1866-dik "

Az 1866-dik évi legkevesebb házasság és halálkozás az ugyanaz évi általános fagynak s ennek következtében

beállott inségnek tulajdonítható, — pénzszüke miatt a nép magát a rendetlen élettől, tivornyától visszatartván, rendes diaeteticus életet folytatott, s virágzó egészségnek örült.

Értekezésem egyes pontjai alatt általam hűen előszámlált számos kórnemeket s ezeknek gerjesztő okait tekintvén, nem lehet csodálkozni azon, hogy K. k. Halas városa, melynek kebeléből kivándorlás soha sem történt, sőt még ősi lakossága 1745-ben a r. cath. bevándorlása által szaporodott, 4 század leforgása alatt $11\frac{1}{2}$ □ mértföldnyi területén csakis 13,262 lelket számol. Mutatja szaporátlanságát a legutóbbi 20 év lefolyása is, miután csak 555 lélekkel szaporodott.

Miután nekem, mint városi orvosnak, hivatásom s egyik legfőbb kötelességem városom egészségi jólléteért mindent, a mi üdvös és czélszerű, elkövetni, annyival is inkább, miután itt a tősgyökeres alföldi magyar nép fenntartása és szaporítása forog kérdésben; — szabad legyen nekem azon eszközöket és módokat elősorolni, melyek által a fenforgó baj ha nem is gyökeresen, de mindenestre nagy részben orvosoltatni fog.

Legtöbb halálos kimenetű bajoknak a helyálló váltóláz levén főtényezője, mindenek előtt feltétlenül szükségesnek látom ezen véstetjes baj kiirtására a várost közvetlenül környező H a l a s t ó lecsapolását, mely a mocsárgerjnek — malaria paludosa — egyedüli főtényezője.

Igaz ugyan, hogy a városi lakosság ez által a nádtermelésben sokat veszítene, de mennyit nyerne más részről egészségi, szépitészeti, tűzbiztonsági és gazdasági szempontból. A mennyiben a jelenben nádasháztetők idővel eltűnnének, s a házak cseréptetővel diszlenének, — a város, mely jelenleg tűzfészeknek nevezhető, a tűzveszélytől mentessé lenne; — végül idővel kellő szorgalom kifejtése mellett, a nádastó helyén gazdagon termő kertek diszlenének.

A törvénytelen ágyból származott, úgyszintén a dajkaságra kiadott ártatlan kisdedek ápoltatások s jóllétök felett a városi orvos-rendőrség szigorúan felügyeljen, miután ezek nagyobb része a gondatlan ápolás, tisztátalan kezelés és embertelen bánásmód mellett korán elhal.

Minden egyes városrészek kellő évi fizetés mellett erkölcsileg meg nem rovott, ügyes, szorgalmas, okleveles szülésznőkkel láttassanak el, kiknek főkötelességükké tétessék a megesezt terhes nők fölötti éber figyelem. Ily eljárás mellett reménylhető csak a gyakori erőszakos gyermek-elűzések megakadályozása.

A kontárkodó bábák kipuhathatassanak, s az illető hatóságnak, mint a szülési jogok bitorlói, a kuruzsolókkal együtt bejelentessenek.

A városi hatóság továbbá egészségi szempontból, az orvosrendőri szabályok értelmében, a városi építkezésekre is kiterjessze figyelmét, hogy minden ujonnan épült városi lak egészséges, száraz helyen legyen építve, tágas udvarral, magas téres szobákkal és kellő világossággal ellátva. Ily intézkedés mellett az összeszorított légkörű házhalmazok el fognak tűnni, s az ó város helyébe izlés-sel, szabályosan épült egészséges új város fog emelkedni.

A nép rosz és ártalmas szokásainak kiirtására a lelkesek a nevelés útján hassanak. A pap ugyanis az, kibe mint oktató atyában a köznép legtöbb bizalmát helyezi, s kinek szájából a testi és lelki jóllétre egyiránt kiható üdvös tanácsokat leginkább meghallgatja.

Ha mindezen elősorolt intézkedések életbe léptettednek, úgy reménylhető, hogy a város munkás kezekben szaporodni fog, s a számban, testi és lelki erőben gyarapuló nép az anyagi és szellemi jóllét édes gyümölcseit mielőbb élvezhetni fogja.

586.
1877. sz.

Végeztetett:

Városi főorvos Dr. Molnár István által 25 éves orvosi gyakorlata folyamában észlelt adatok után készített s Hallas városa helyrajzát természetrajzi és orvosi tekintetben hűn előtűntető, és a negyedszázados tisztviszolgálat emlékére a városi tanácsnak felajánlott munkálat, — mint a multnak emléke, a jelennek képe és a jövőre nézve történelem, — kedvesen fogadtatik, s a midőn a fáradszhatatlan szorgalomért és a minden érdektől távol álló munkásságért meleg köszönetét és hálás elismerését fejezi ki a testület, — ugyanakkor a jövő érdekében, a jelen megismertetéseiül és a 25 éves szolgálat érdemének elismerése tekintetéből is: a bemutatott művet a városi levéltár, a község és az érdeklődő országos intézetek részére kinyomattatni elhatározza, és annak eszközlésével a bemutató főorvos közbejöttével a városi polgármestert bizza meg.

Kelt Hallas város tanácsának 1877. évi December hó 6-ik napján tartott üléséből.

Szentpétery László,
tanácsjegyző.

Vári Szabó István,
polgármester.

